

Војин Недељковић
 Одељење за класичне науке, Филозофски факултет, Београд
 vnedelj@f.bg.ac.rs

Приповедачи и проповедници. Скица за једну статистичку студију латинског језичког варирања

Апстракт. Претраживањем текстуалних узорака из четири латинска писца (Ливија, Сенеке, Августина, Григорија Туронског) изналазе се и квантификују сличности и разлике у неколико тачака. Појединости констатованог стања тумаче се делом као знаци језичке еволуције, делом као назнаке жанровско-стилских константи кроз један дужи период језичке и књижевне историје.

Кључне речи: покласични латинитет, позни латинитет, језички регистри, језичке промене, вулгаризми, паратакса, хипотакса.

У овој студији¹ настојаћемо да неке појаве значајне за еволуцију и варијетете латинског језика у класичној и позној антици испитамо на једном невеликом а ипак релевантном узорку латинских текстова. Метода ће нам бити примарно и претежно квантитативна: утврдићемо учесталост неколиких феномена подложних пребројавању и нотираћемо извесне несразмере које се јављају унутар узорка. Најзад ћемо размислити и о могућим објашњењима констатованог стања.

1 Узорак

1.1 Као узорак ће нам послужити четири порције релативно целовитог прозног текста сличне дужине: (1) трећа књига Тита Ливија, дуга 20239 речи; (2) Сенекина *Писма Луцилију* 1–29 (тј. књиге 1–3), са 18238 речи;² (3) једна скупина Августинових проповеди,³ укупно 20292 речи; (4) друга и трећа књига *Франачке повести* Григорија

¹ Подаци на којима се темељи наш рад, као и нека од тумачења која ћемо дати, презентовани су децембра 2013. на трибини Лабораторије за експерименталну психологију Филозофског факултета у Београду. Управнику Лабораторије, проф. др Александру Костићу, захвални смо за обилну и вишестрану помоћ.

² Из узорка уклањамо формуле којима почиње и свршава се свако писмо: *Seneca Lucilio suo salutem*, одн. *Vale*.

Туронског, 20451 реч.⁴ На та четири текста реферисаћемо убудуће овако: Liv, Sen, Aug, Gre.

Цели наш узорак, дакле, не прелази 80000 речи. Његов обим одмерен је тако да у сваком од четири текста можемо рачунати са стабилним вероватноћама, тј. са тиме да се утврђена фреквенција ове или оне појаве не би значајно изменила ако бисмо радили на обимнијем узорку истогa. У овоме се ослањамо на једну расправу о оптималној величини језичког узорка у склопу испитивања вршених на српском материјалу:⁵ рачунамо на структуралну сличност између латинског и српског језика, и уосталом захватамо узорак за добру петину или и четвртину већи од онога што се препоручује за српски. Најзад, ради сваке сигурности спровели смо и једну пробу, поредећи учесталост три најфреквентније речи код Ливија укупно с њиховом учесталошћу у Liv.⁶ Резултат је повољан: *in* код Ливија 2,2%, у узорку Liv 2,6%; *et* код Ливија 1,8%, у Liv 1,8%; *ad* код Ливија 1,2%, у Liv 1,2%. По томе судећи, наш узорак може да пружи релевантне одговоре на питања која хоћемо да му поставимо.

1.2 Квалитативно, текстови које смо одабрали стоје у двојакој опозицији: хронолошкој и жанровској. У обе ове равни они се сучељавају два против два, и то доста изразито. Ливијев и Сенекин текст потичу из доба јулијевско-клаудијевског принципата у Риму, с тим што се ране књиге Ливијеве повести датирају самим почетком а Сенекина писма самим крајем тог раздобља, што значи да их раздваја цео један људски век. У историји римске књижевности и књижевнога стила ова епоха била је период кад се писало не само много већ и (тако да кажемо) рутински виртуозно. Посматрана жанровски, тематски, занатски, покласична литература је по својој разгранатости, видуку, и потогову по обиљу и општој разини књижевне продукције представљала врхунац римске књижевне културе.

³ Проповед 20в (= Dolbeau 28, објављена у *Revue des Études Augustiniennes* 40 (1994), 290–298), о телесном здрављу; 127, о вечном животу; 180, о (не)заклињању; 302, о бладану Св. Лаврентија; 339, о властитој годишњици; 361, о васкрсењу мртвих.

⁴ Из узорка уклањамо префације обеју књига и наслове поглавља.

⁵ Костић и др. 2003.

⁶ Фреквенцију за целог Ливија рачунамо на основу података које даје Perseus.

Кудикамо познији и међу собом размакнути на 150 и више година, Августинови и Григоријеви списи потичу из доба које с пређашњим има врло мало заједничког, не само кад су посредни опште друштвене околности, већ и стога што ни претпоставке ни сврха књижевних послова више није била иста. Уопштено и обазриво може се рећи да су и Августин и Григорије као житељи једног полицентричног света подложног великим променама писали за публику неизвеснију и на сваки начин неуједначенију него што је била књижевна публика у покласичном Риму. Притом, и Августинове проповеди и Григоријева повест спадају међу познате изворе за познавање вулгарног латинског – што, зна се, у концептуалном смислу није неспорно; но у сваком случају, они (да се опет изразимо обазриво) стоје под утицајем језичких навика својствених познијем времену и противних класицизујућој књижевној норми. Не мање значајно, и Августин и Григорије имају да решавају, сваки са своје позиције, један те исти проблем вертикалне комуникације, који постаје општа бољка латинског света током позне антике.⁷

1.3 Наш жанровски усек је друкчији. На једној страни посегли смо за историографијом као еминентно наративним жанром римске књижевне прозе. У том оквиру, као једну крајност означили смо сумарне приказе дугих периода историје (какве имамо нпр. од Флора или Еутропија), а као супротну – подробно излагање догађаја о којима писац извештава као савременик, очевидац или и учесник (било да је реч о монографијама попут Салустијевог *Катилине* и Цезарових *Коментара*, или о потоњим, писцу временски ближим деловима неког већег историографског подухвата, као код Тацита). Наш је избор битно условљен хтењем да се обе ове крајности избегну у корист историографске наративне осредње како по темпу и динамици тако и по ступњу уметничке стилизације текста. Захватајући из Ливија, заобишли смо његове »парадне« књиге попут прве или двадесет прве; захватајући из Григорија, заобишли смо другу половину *Франачке повести*, где писац пише савремену историју.

На другој страни узели смо два текста у основи не наративна већ аргументативна, и то у једном нарочитом кључу. Формално при-

⁷ Главна студија о томе је BANNIARD 1999.

падајући епистографском жанру, *Писма Луцилију* се и својим општим тоном као и појединостима књижевне технике уписују и у традицију дијатрибе.⁸ По оба та основа Сенека стилизује своја писма као неспутан, спонтан разговор с одсутним пријатељем.⁹ Код Августинових проповеди, које по природи ствари такође имају доминантну моралистичко-паренетичку црту, тон непосредног обраћања и живог разговора долази не само као последица жанровско-стилске опредељености, већ и на реалној основи. Своју беседу Августин је махом формулисао тек на лицу места, старајући се да његова реч буде приступачна што ширем кругу слушалаца; хиљада и више сачуваних проповеди чини само мањи део Августинове усмене продукције, а њихов опстанак дугује се стенографским белешкама, већином без даље ревизије ауторове.¹⁰

1.4 Елем, намеравамо – не у целини нити систематски, већ само на неколико одабраних тачака – да испитамо сличности и разлике које се јављају код наша четири писца, гледајући испрва сваког понаособ, а потом предвајајући узорак по споменутим линијама. Хронолошки, супротставићемо покласичне писце познима; жанровски,

⁸ Упор. нпр. VON ALBRECHT 1997, 1178: »Сенекина књижевна техника много дугује тзв. дијатриби. Том облику моралне придике уобичајеном код киничара и стоичара својствена је честа употреба апострофе; лице којем се писац обраћа може бити стварни адресат или пак замишљени саговорник; литерарна форма оживљава се и даљим елементима који подсећају на дијалог.«

⁹ Ово нарочито важи о писмима при почетку збирке, одакле смо и узели узорак. О стилу Сенекиних писама в. CUGUSI 1983, 198, нарочито фусн. 165, с референцијама на места где сâм Сенека говори о томе. На општу блискост Сенекине прозе латинском разговорном регистру обилато указује студија SETAIOLI 1980–81, пуна интересантних појединости, мада ограничена махом на питања синтаксе, и недовољно поентирана.

¹⁰ О записивању Августинових проповеди REBILLARD 1999, 790–791 («The Work of the Stenographers»). O'DONNELL 2005, 137: »Августинове проповеди сачињавају највећи корпус беседа једног античког говорника и у исти мах представљају записе много ближе живој речи него у ма ком другом случају. Њихов стил је непосреднији и више срачунат на усмене ефекте него Августинов прозни стил иначе. То је свакако знак да су проповеди записане живо и верно.« – У узорак нисмо узели ниједну од најранијих беседа Августинових: »стил његових првих проповеди, из времена кад је био млад свештеник, фрапантно се разликује од његових владичанских омилија« (FINAERT 1939, 151).

супротставићемо двојицу »приповедача« двојици »проповедника« (ови термини могу се и не свидети, али ће нам добро доћи са своје краткоће, а ми мислимо да су и тачни у битноме) – са циљем да на овом једном примеру оценимо који се смисао и значај може приписати којој од тих двеју опозиција.

2 Предмет и резултати испитивања

2.1 Наш конкретни предмет биће, како је већ речено, неке језичке појаве које се могу квантификовати: под квантификацијом разумевамо налажење и бележење учесталости дате ниске писмена у дигитализованом тексту. Ту елементарну форму претраживања применићемо на текстове у такође елементарном формату.¹¹ При овоме, наш је главни циљ да квантификативни приступ тексту опробамо као такав и да се и сами у њему опробамо. Опет, наши овдашњи налази биће можда и утолико интересантнији што произлазе из једне овако прости претраге: питања на која нас она ограничава релативно су груба, но таква каква су, добивају доста јасне одговоре.

Узорак ћемо испитати по следећим ставкама:

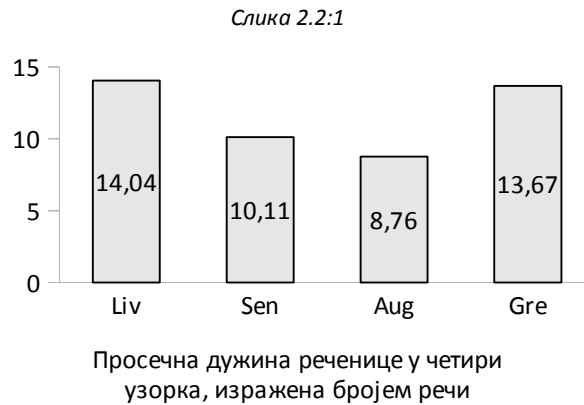
- просечна дужина реченице;
- удео упитних реченица;
- учесталост негација *non* и *ne*;
- учесталост прилошког израза *ne — quidem* и прилога *quidem* ван тога споја;
- учесталост енклитичног везника *-que*;
- учесталост партиципа презента *и*, с тим у вези, герунда у чистом аблативу.

2.2 Прво наше питање односи се на просечну дужину реченице, изражену, разуме се, бројем речи. Одмах напомињемо да пребројавање речи, по себи једноставно, ипак не пролази без недоумице. На ствар пре свега утичу правописни дублети типа *quo modo* / *quomodo*,

¹¹ Радимо на текстовима у ASCII формату, нађеним на интернету. Сваки корисник јавно приступачних латинских збирки на интернету зна да, крај свет обиља, понуђени текстови често нису добри или нису исправни. За латинске (и грчке) класике одлично служи Perseus. За Августина, Augustinus.it има текстове не само многобројне већ и врло добре и исправне. Што се тиче Itinera, лепе могућности претраге које тај сајт пружа, и уосталом сама његова концепција, изискивали би текстове боље него што је онај којим смо се послужили за Григорија Туронског: морали смо га поправљати према штампаним издањима, и зацело га нисмо поправили колико треба.

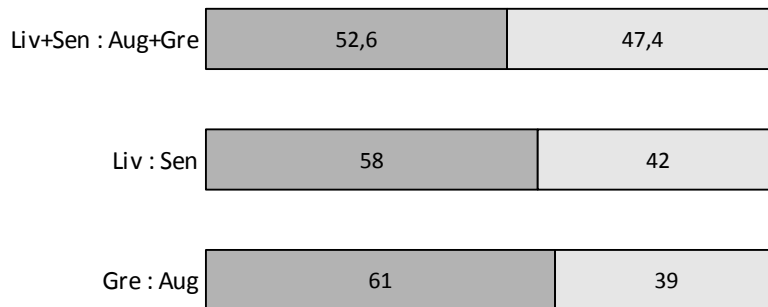
којих у латинском има по прилици више него у већини модерних правописа. При систематској ревизији текстова такви би се случајеви могли али не и морали уједначавати – јер, граfiјске варијанте тог типа по правилу одражавају стварно колебање у статусу лексема. Било како било, ми у овој прилици немамо разлога одређивати се: довољно је да примимо рачу-

ницу каква произлази из текстова у датоме стању и издању. Гора ствар је ово: при аутоматском пребројавању, као појединачне речи рачунати су и спојеви типа *populusque*, *tibine*, као и нумерали исписани римским цифрама. У тим случајевима наш рачун је недвосмислено нетачан.

ницу каква произлази из текстова у датоме стању и издању. Гора ствар је ово: при аутоматском пребројавању, као појединачне речи рачунати су и спојеви типа *populusque*, *tibine*, као и нумерали исписани римским цифрама. У тим случајевима наш рачун је недвосмислено нетачан.

Слика 2.2:2

Процентуална разлика у просечној дужини реченице (1) између покласичног и позног узорка, (2) унутар покласичног узорка, (3) унутар позног узорка

Дужину реченица рачунали смо на основу учесталости »тешких« знакова интерпункције: тачке, упитника, узвичника, двотачке и тачке-запете. Сегменти раздвојени тим знацима имају, у великој већини случајева, синтактичку аутономију, те их треба рачунати као комуникативне реченице. Истина, правописне навике варирају, а одлуке издавача утичу на рачуницу и у овој сфери. Ако, на пример, у тексту стоји *Quid est: Domini est salus?*, то излази на две реченице, док би с друкчијом (и можда бољом) интерпункцијом реченица била једна: *Quid est »Domini est salus«?* Наше бројање још је утолико мање егзактно што у дужим пасажима неуправнога говора јасна подела на реченице није ни могућна, чак и без обзира на интерпункцију.¹² У таквим пасажима тачка обично, али не увек, разграничује оне сегменте који би у управном облику представљали засебне реченице; но у сваком случају, ти сегменти у свом актуалном, неуправном облику немају синтактичку аутономију, па се, строго узев, не би могли квалификовати као реченице.

Несавршено бар са тих разлога, наше бројање речи и реченица ипак има релативну вредност, јер протиче под истоветним условима за цели узорак, па се добивене вредности могу релевантно поредити од текста до текста. Резултати су ови: Liv: на 20239 речи, »тешке« интерпункције има укупно 1442 знака. Sen: на 18238, 1803. Aug: на 20292, 2315. Gre: на 20451, 1496. Просечна дужина реченице која отуд произлази приказана је, за сваки од четири узорка понаособ, на слици 2.2:1.

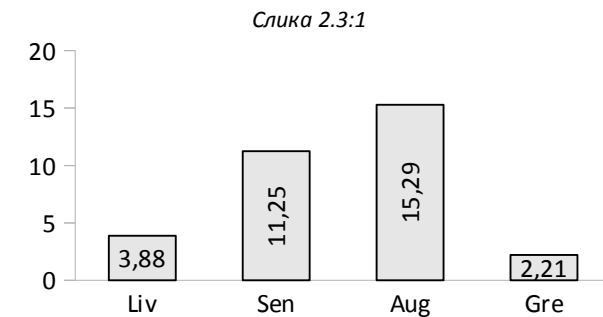
Разлике до којих ту долазимо могу се корисно прерачунати у процентуалне неједнакости. Супротставимо, по хронолошком принципу, покласичну партију узорка (Liv+Sen) позној (Aug+Gre), а затим по линији жанровске поделе сучелимо »приповедача« и »проповедника« унутар покласичне (Liv : Sen) и унутар позне партије (Gre : Aug): несразмере које се очитују тим путем виде се на слици 2.2:2.

2.3 Послујући с интерпункцијом, располажемо и подацима о учесталости упитних реченица (реч је, разуме се, о независним питањима; ова је лако пребројати, јер пребројавамо упитнике). Про-

¹² Један такав изразит случај имамо при крају Liv.

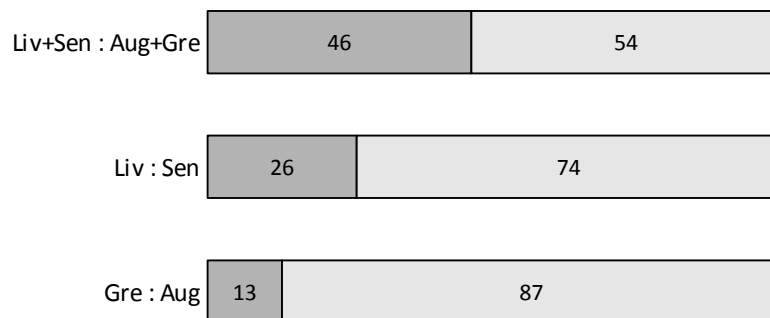
центуални удео упитних реченица у Liv, Sen, Aug и Gre понаособ¹³ приказан је на слици 2.3:1.

Опет у потрази за несразмерама, израчунали смо процентуалне неједнакости у уделу упитних реченица унутар узорка раздељеног хронолошки и жанровски. То приказује слика 2.3:2.

Процентуални удео упитних реченица у четири узорка

Слика 2.3:2

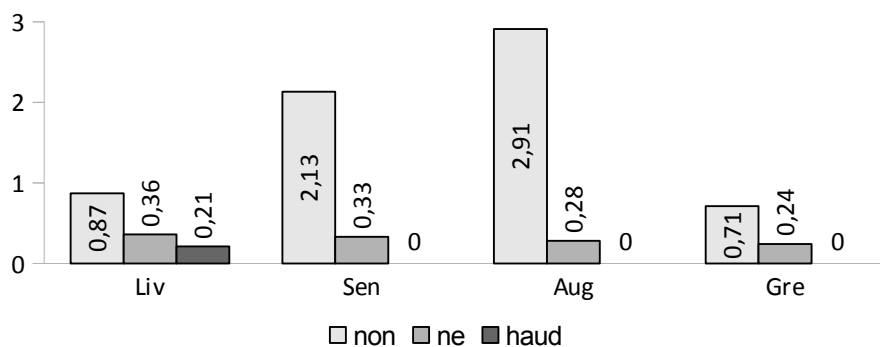
Процентуална разлика у уделу упитних реченица (1) између покласичног и позног узорка, (2) унутар покласичног узорка, (3) унутар позног узорка

О могућем тумачењу тих података нешто ћемо рећи кад будемо изнели све налазе. Међутим хоћемо да обратимо пажњу на једну значајну појединост. Сlike 2.2:2 и 2.3:2 показују да се процентуалне неједнакости јављају по свим ставкама, али при различитом пре-

¹³ Апсолутне вредности на којима се заснива овај и сви наредни процентуални искази налазе се у Табелама 1–4, приложеним на крају текста.

Војин Недељковић

Слика 2.4:1

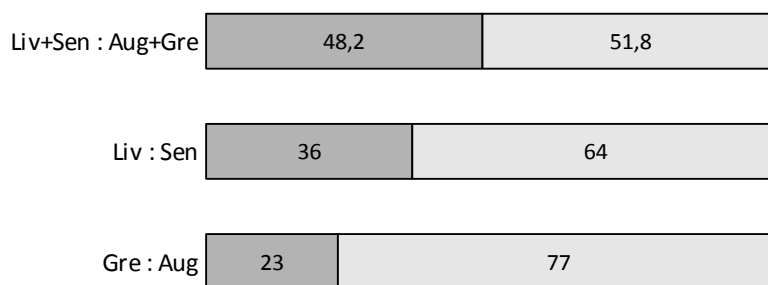

Процентална заступљеност негација non, ne и haud у четири узорка

двајању узорка несразмере нису исте. Било да је посреди просечна дужина реченице или удео упитних реченица, разлика Liv+Sen : Aug+Gre, иако ухватљива, мања је од разлике Liv : Sen и разлике Gre : Aug. Ове су пак две не само изразитије већ и опредељене у оба случаја на заједничку страну.

2.4 Следеће питање тиче се двеју латинских негација non и ne,

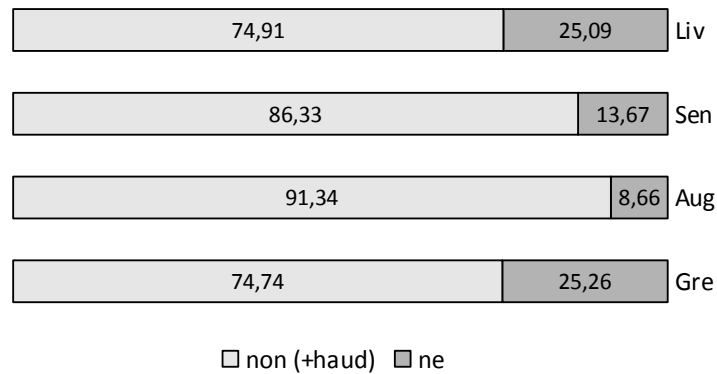
Слика 2.4:2

Процентална разлика у учесталости трију негација (кумулативно)
 (1) између покласичног и позног узорка, (2) унутар покласичног узорка,
 (3) унутар позног узорка

којима се придружује и трећа, *haud*, присутна у само једном од четири узорка. Утврђујући учесталост негација, ми тиме не пребројавамо негиране предикатске реченице – јер, прво, *non* не стоји увек (а *haud* скоро никад) као негација на нивоу реченице;¹⁴ друго, негирање реченице неретко се врши и помоћу негативног везника/прилога *neque*, као и заменица и прилога попут *neto* или *nitquam*; и треће, у рачуницу не улазе негирани глаголски облици као *nescio* и *nolo*, који такође производе негирану реченицу. Резултати бројања преведени у проценте саопштени су на слици 2.4:1.

Слика 2.4:3

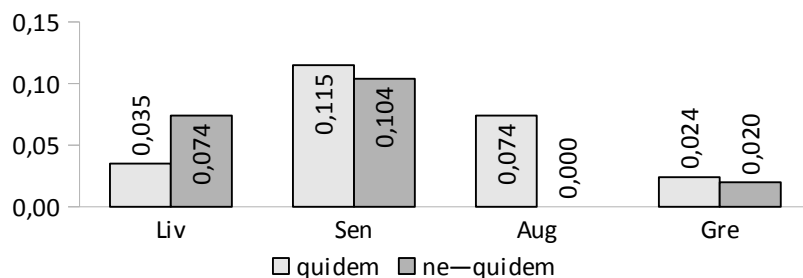
Процентуална заступљеност негације non (и haud)
на супрот негацији ne у сваком од четири узорка

Наш главни интерес лежи у несразмерама, које у овом случају тражимо по две линије. Прво, три негације узете кумулативно показују неуједначену релативну фреквентност по хронолошким и жанровским партијама узорка – што се види на слици 2.4:2. Друго, супротстављамо релативну учесталост негације *non* на супрот *ne* у сваком од четири узорка понаособ. Негацију *haud*, која нам се јавља само у Liv, прибранамо уз *non*.¹⁵ Процентуалне разлике које проистичу из нашег бројања приказане су на слици 2.4:3.

¹⁴ Види ниже, одељак 3.2.

¹⁵ О разлогу в. ниже, одељак 3.2.

Слика 2.5:1

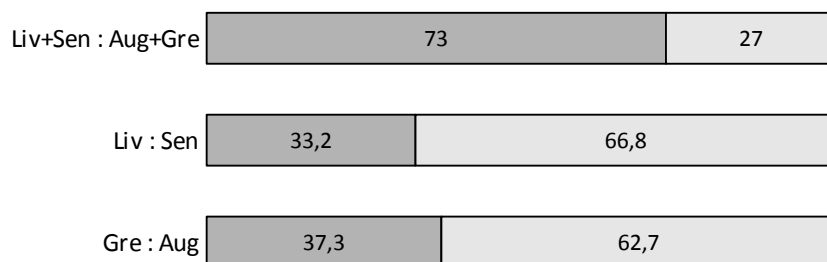
Процентуална заступљеност прилога *quidem* и *ne-quidem* у четири узорка

2.5 У вези с негацијама испитали смо и учесталост прилошког израза *ne-quidem*, као и прилога *quidem* изван те јунктуре. Њихову процентуалну заступљеност приказује слика 2.5:1.

Узети заједно, *quidem* и *ne-quidem* заступљени су неједнако у различитим партијама нашег узорка. То се види на слици 2.5:2.

2.6 За наредну ставку нашег испитивања, која се тиче учесталости енклитичног везника *-que*, налази аутоматске претраге ревидирани су тако да се искључи *-que* у улози друкчијој од везничке¹⁶ (као у

Слика 2.5:2

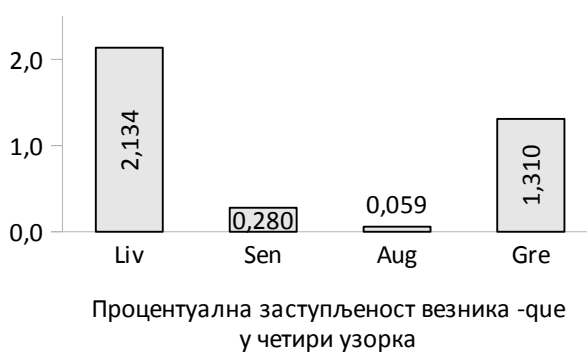

Процентуална разлика у заступљености прилога *quidem* и *ne-quidem* (кумулативно) (1) између покласичног и позног узорка, (2) унутар покласичног узорка, (3) унутар позног узорка

¹⁶ И понекад прилошке, типа *hodieque* »још и данас«.

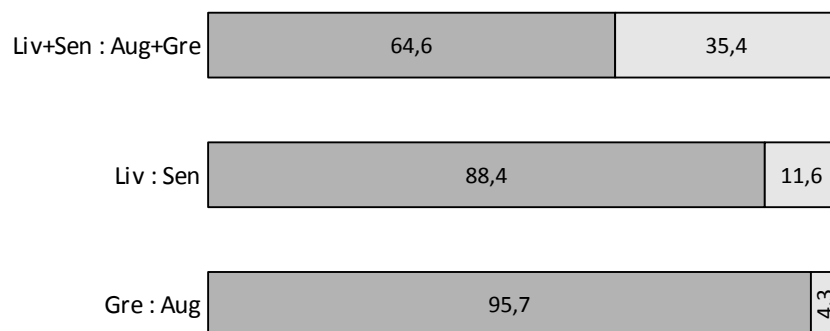
uterque, plerique, ubicumque, denique и сл.),¹⁷ а наравно и случајеви графичке подударности (*aeque, relinque*). Процентуалну заступљеност у четири узорка излажемо на слици 2.6:1, а несразмере које се с тим у вези очитују у различитим партијама узорка – на слици 2.6:2.

Слика 2.6:1

2.7 Последње што смо узели у разматрање, то је партицип презента. И у овом случају аутоматску претрагу узорка подвргли смо комплетној ревизији. То смо једним делом морали учинити са простих формалних разлога (што, рецимо, код облика на *-ntibus* треба

Слика 2.6:2

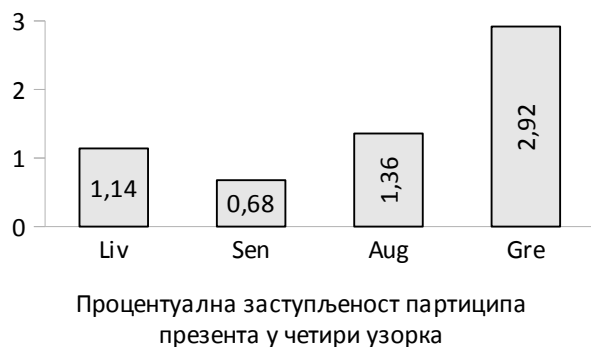

Процентуална разлика у заступљености везника *-que* (1) између покласичног и позног узорка, (2) унутар покласичног узорка, (3) унутар позног узорка

¹⁷ »Није везник но само слог«, говорили су о томе граматичари: GL 2.182–183.

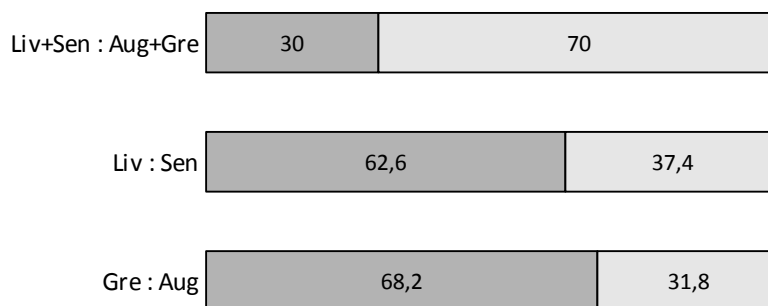
разликовати DatPl од AblPl, или што нам се у Gre партицип презенте јавља и у тако аберантним облицима као *-ntis* за NomPl и *-ntes* за GenSg), а другим и већим делом стога што је из бројања партиципа потребно искључити придеве и именице партиципског порекла.

Слика 2.7:1

Ово се, међутим, не може практиковати с пуном извесношћу. Иза примене традиционалних мерила – која кажу да нема партиципа тамо где има компарације, тамо где се

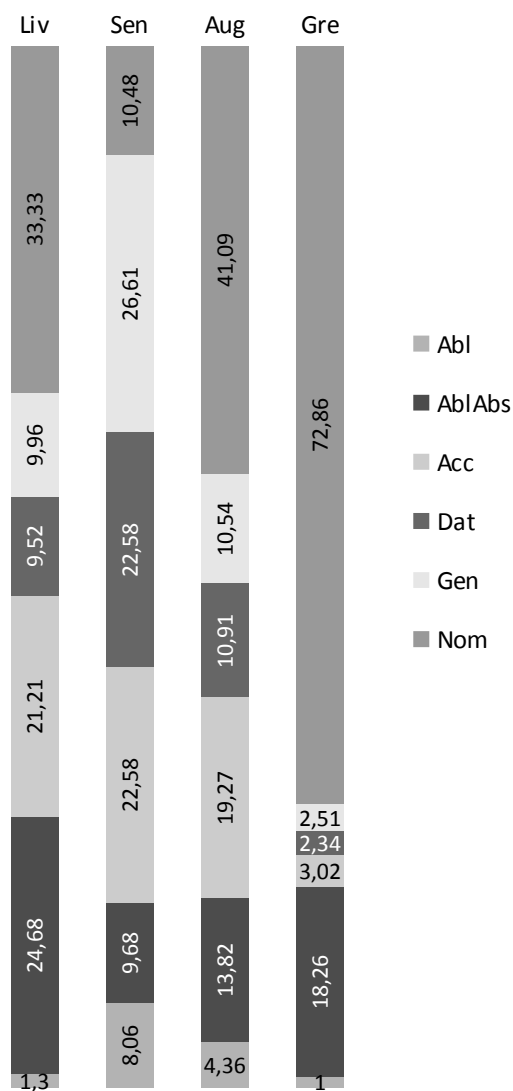
Слика 2.7:2

Процентуална разлика у заступљености партиципа презенте (1) између покласичног и позног узорка, (2) унутар покласичног узорка, (3) унутар позног узорка

AblSg свршава на *-i*, или тамо где допуна долази у генитиву (*appetens laboris*) – и иза одређивања по сродству (*nocens* припада где и *innocens*; где *absens*, ту и *praesens*), остаје још много недоумице. Идући кроз текстове осетили смо порив да изван бројања, као придев или именицу, оставимо сваки партицип постављен друкчије него у пре-

Слика 2.7:3

Процентуална заступљеност појединих падежа партиципа презента у сваком од четири узорка

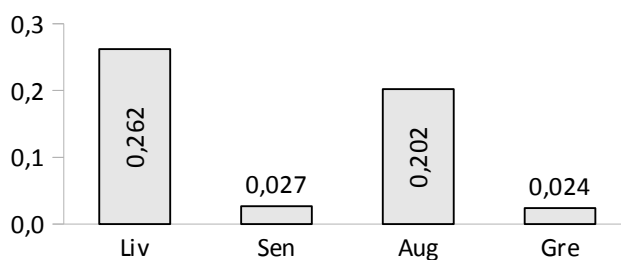
дикативни положај ради актуалне квалификације. Ако би се том уравнивачком пориву дало маха, то би изашло на једну врсту циркуларног закључивања. Јер, нас у крајњој линији занима шта све партиципи раде у датоме тексту, како год их затекнемо: зато се не бисмо смели већ при самој потрази за њима служити њиховом функцијом ради идентификовања. Уздржали смо се, дакле, и може бити да смо међу партиципе убројали и понешто чега се требало лишити.

На већ устаљени начин, процентуална заступљеност партиципа презента у четири текста који чине наш узорак налази се приказана на слици 2.7:1, а несразмере на 2.7:2.

Поред тога испитали смо и учесталост појединих падежа истога партиципа. Случајеве конструкције AblAbs с партиципом

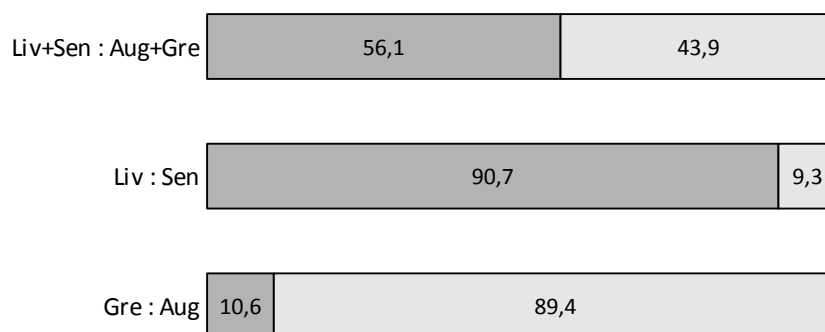
Војин Недељковић

Слика 2.8:1

Процентуална заступљеност герунда у чистом аблативу у четири узорка

Слика 2.8:2

Процентуална разлика у заступљености герунда у чистом аблативу (1) између покласичног и позног узорка, (2) унутар покласичног узорка, (3) унутар позног узорка

презента бележили смо одвојено од појава тог партиципа у Abl иначе.¹⁸ Процентуални резултати, с јединицом и множином датим кумулативно, саопштени су на слици 2.7:3.

¹⁸ Право говорећи, понекад се ово и не може разграничити. Ми у Sen имамо два случаја аблатива који се може узети као инструменталан или као апсолутан: *spe aliqua oblectante decipitur; fulgore extrinsecus veniente percussa est*.

2.8 У вези с питањем које ћемо ниже поставити о партиципу презента, ево и података о герунду у аблативу без предлога, представљених опет двојачко: у виду процентуалне заступљености по узорцима (слика 2.8:1) и у виду несразмерâ међу партијама (слика 2.8:2). Овамо су, нотабене, убројани и случајеви са извршеном заменом GerGer.¹⁹

3 Могућности тумачења

3.1 Невелики избор језичких црта које овде испитујемо битно је мотивисан нашим нагађањем неких тачака на којима би се кроз статистички приступ изворима могле испољити разлике условљене општим правцем и хронологијом развитка латинског језика од класичног до позноантичког доба. Шта смо на којој од тих тачака очекивали као налаз, то ће овде бити речено у склопу тумачења која ћемо понудити. Но, осим тог унутарњег разлога, на наш избор веома су утицала и проста средства којима се служимо. Било би занимљиво, на пример, уз налазе о партиципу презента имати и налазе о партиципу перфекта, али ми их немамо једноставно зато што се појаве овог другог не дају похватати аутоматским тражењем ниски писменâ у сировом дигиталном тексту.

Какви су да су, наши налази се прилично разликују од наших нагађања. Ми овде спомињемо двојаку опозицију, хронолошку и жанровску; но, мада заинтересовани за оба та аспекта ствари, испрва смо размишљали врло претежно у терминима оног првог.²⁰ То није чудо: нико ко преда се упоредо стави Григорија и Ливија не може да не види најпре велику разлику у свеукупном утиску који та два историографа чине,²¹ као што не може ни игнорисати чињеницу да се ту не разликују тек два писца појединца, већ две епохе и, тако рећи, два света. Слично би се, мутатисмутандис, рекло и о про-

¹⁹ Двоструки пример из Liv: *cum... nequaquam tantum agro intercipiendo acquiratur quantum amittatur alienandis injuria sociorum animis.*

²⁰ То је и разлог што смо при графичком презентирању података свугде спровели прво поделу на покласични и позни део узорка, па тек унутар ове вршили жанровску дистинкцију.

²¹ Упор. BONNET 1890, 752: »Скоро ниједан редак Григоријевог текста не би се могао провући као класични латински.«

поведнику Августину и »проповеднику« Сенеки. Међутим, с увидом у конкретне податке до којих смо дошли визура се значајно мења. О томе ћемо сад говорити, црту по црту и налаз по налаз, редоследом који се од малопређашњег (2.2–8) разликује утолико што ћемо овде тек на крају размотрити оно чиме смо тамо отпочели.

3.2 Пребројавању негација приступили смо с оваквом идејом. Улоге двеју негација, *non* и *ne*, у познијем латинитету измениле су се у односу на класично стање утолико што се проширила употреба негације *non* уз независни конјунктив воље, тамо где класична синтакса тражи *ne*.²² Уместо *ne dicas* (и *ne dixeris*) сад имамо *non dicas*, *non dixeris*. Захваљујући тој једној промени, делокрузи двеју негација до краја су разлучени по формалном принципу: (а) сви независни предикати сада се негирају са *non*; (б) зависни предикати узимају *non* или *ne*, по врстама; (в) на разини нижој од реченичне негација је *non*. Свагдашња превага *non* над *ne* постаје још утолико изразитија. Очекивао би се, дакле, извештај пораст релативне учесталости негације *non* на рачун *ne* код познијих писаца – и то је ситуација коју смо мислили да ћемо затећи кад упоредимо Aug и Gre са Liv и Sen.

Претрага нас је суочила с једном компликацијом: присуством треће негације, *haud*, у Liv, и њеним тоталним одсуством из других узорака (слика 2.4:1). Испитујући негације с обзиром на функционалну конкуренцију *non* / *ne*, ми ово нисмо могли разрешити простим неурачунавањем Ливијевог *haud*. Ако бисмо, наиме, учесталост *ne* поредили само с *non*, произвели бисмо привид релативно високе заступљености негације *ne* у Liv. Међутим, негација *haud* у функционалном смислу представља синоним за *non* на нивоу нижем од реченичног (*accepit non/haud multum, liber non/haud inutilis* и сл.).²³ Другим речима, *haud* се своди на замену за *non* у улози споменутој малочас под (в), док на другој страни између *haud* и *ne* функцио-

²² H/Sz 331 и 337: пореклом »народска«, та употреба се спорадично јавља у текстовима из преткласичног и класичног доба, а потом учестава. Изричито је осуђује Квинтилијан, *Inst.* 1.5.50. За примере в. K/St 1.192 (где се *non* уместо *ne* мотивише испрва »појачаним« негирањем). Такође VÄÄNÄNEN 1981, § 350, с преткласичним примерима.

²³ K/St 1.813–815 (»Begriffsnegation«). Класични изузетак од тог правила је *haud scire*, али тога у Liv нема ниједанпут.

нална еквиваленција не постоји. С обзиром на питање конкуренције *non* / *ne*, ми смо, дакле, нашли за потребно да *haud* прибројимо уз *non* (слика 2.4:3).

Налаз је овакав. Учесталост свих негација узетих заједно не разликује се значајно између покласичног и позног узорка (слика 2.4:2, горња трака). То би се и очекивало; јер, да таква разлика постоји, она би указивала на историјску промену у учесталости самог негирања²⁴ – који развој нити лежи унутар језика нити се уопште чини могућним. Знатне пак разлике јављају нам се између »приповедача« и »проповедника« како унутар покласичног тако и унутар позног узорка: негације (опет узете заједно) долазе отприлике двоструко чешће у *Sen* него у *Liv* и троструко чешће у *Aug* него у *Gre* (слика 2.4:2, средња и доња трака). Ту разлику, рекли бисмо, не треба разумети као примарно језичку: реч је пре о томе да у текстовима аргументативног и саветодавног карактера, какви су *Sen* и *Aug*, негативни ток мисли и (у вербалној равни) негирање има знатно већег удела него тамо где се, као у *Liv* и *Gre*, првенствено настоји на сталоженом и асертивном излагању прошлих догађаја.

Најзад и питање међуодноса *non* према *ne*. Супротно нашим очекивањима, заступљеност негације *ne* баш нимало не опада у *Gre* наспрам *Liv* (слика 2.4:3, горња и доња трака); сва је разлика у томе што *haud* као делимична и местимична алтернатива за *non* долази само у *Liv*, што наравно узимамо као стилску црту која одваја Ливија од остале тројице писаца. Међутим, *Aug* наспрам *Sen* показује сасвим осетно опадање *ne* у корист *non* (слика 2.4:3, две средње траке): из наших података проистиче да, док у *Sen* негација *non* претеже над *ne* у односу 6,3 : 1, у *Aug* та претежност излази на 10,5 : 1. За поузданије закључивање о природи и узроцима ове разлике било би неопходно размотрити, од инстанце до инстанце, барем синтаксу негације *ne* у *Sen* и *Aug*; без тога, ми овде смемо рећи само да би језичке промене могле да имају неког утицаја. Укупно, дакле, што се хронолошког фактора тиче, наше две линије поређења не указују на исто, јер из *Liv* : *Gre* произлази да негација *ne* ништа не уступа пред *non*, док *Sen* : *Aug* говори супротно томе.

²⁴ Разуме се, под претпоставком да нема нових, »вулгарних и позних« негација – као што их и нема.

Но, ако са тога становишта и остајемо без јасног одговора на питање о *non* и *ne*, жанровски чинилац даје бистрију слику. Претежност *non* над *ne* несумњиво долази до већег изражаја код »проповедника« него код »приповедача«. И у Liv и у Gre, наимае, *non* према *ne* стоји у односу 3 : 1 (слика 2.4:3, горња и доња трака), са превагом упечатљиво мањом него малочас у Sen и поготову Aug. Ради тачнога знања требало би и опет ићи од случаја до случаја; без тога, ми верујемо да је реч о последицама жанровски условљене разлике између једног више хипотактичног и једног паратактичног стила и начина реченичне грађе. Јер, чини се практично извесним да ће већа релативна заступљеност негације *ne* потицати од веће учесталости зависних реченица које ту негацију садрже; за ово је пак најпростије претпоставити веће присуство зависних реченица уопште.

3.3 Споменули смо малочас да са супституцијом *non* за *ne* уз независни конјунктив воље прилог *ne* бива потиснут из улоге негације у независној предикатској реченици уопште. Од тога има један изузетак: негативне реченице типа *Nos vetare ne Iuppiter quidem potest* («То ни Јупитер не може да спречи»), где *ne—quidem* функционише као прилошко »ни«. У системском смислу тај изузетак има утолико мање значаја што се склоп *ne—quidem* доста уско везује за класичну латинску прозу. Будући тако узорит, он се јавља и у потоњој књижевности као обележје углађеног стила, али поред њега долази, као обични начин изражавања, обрт са везником *neque* у прилошкој употреби: *nes Iuppiter potest*. Оба пак ова начина супротстављају се трећем, вулгарном, где као прилошко »ни« имамо просто *ne*: Petr. 47.5 *ne Jovis potest*.²⁵

Наше испитивање склопа *ne—quidem* базира се на појавама и учесталости прилога *quidem*.²⁶ Рећи ћемо нешто и о томе склопу као и о прилогу понаособ.

Слика 2.5:1 сугерише два запажања. Једно је да класични и класицистички прилошки израз *ne—quidem* у нашем узорку не подлеже тек тако зубу времена без обзира на све друго. Хронолошки чинилац

²⁵ H/Sz § 254 Zus.

²⁶ Ово значи да појаве *ne* унутар *ne—quidem* (којих у четири узорка има укупно 38) нису изузете из пређашњег бројања негације *ne* саме за себе, па их не треба тамо прибрати.

ту као да дејствује тек унутар жанровско-стилске поделе: учесталост склопа *ne—quidem* опада и код »приповедача«²⁷ и код »проповедника«; у овом потоњем случају пад је драстичан, што би могао бити тачнији одраз еволуције у разговорном регистру. Друго што показује слика 2.5:1, то је да с временом опада релативна фреквенција склопа *ne—quidem* у поређењу с осталим употребама прилога *quidem*.²⁸ *Ne—quidem* претеже у Liv, али потом нигде више, а пад је опет стрмији са Sen на Aug него с Liv на Gre, упркос мањој хронолошкој дистанци; жанровски фактор је, дакле, опет на делу.

Када се заједно узме целокупна заступљеност прилога *quidem*, у склопу са *ne* и ван тога склопа, наш налаз је недвосмислен. У познолатинској партији нашег узорка *quidem* се осетно губи: његова учесталост у Aug+Gre скоро је трипут мања него у Liv+Sen (слика 2.5:2, горња трака). Али унутар тог, рекли бисмо, драстичног развоја, жанровски контраст, са прилогом *quidem* отприлике двапут фреквентнијим код »приповедача« него код »проповедника«, опстаје као константа (слика 2.5:2, средња и доња трака). Узете заједно, те две чињенице изгледају нам нарочито интересантне. Типичним за позни латинитет обично се сматра продирање вулгарних и разговорних језичких црта у писменост и књижевност; овде, међутим, као да имамо једну несумњиво разговорну црту која, ништа мање несумњиво, ишчезава из познијег узуса.

3.4 Уза своју²⁹ првобитну функцију координатора суседних термина антонимног или синонимног смисла (нпр. *domi bellique, peto quaeso que*), у раним текстовима неупоредиво фреквентнијег од *et* и других синонима у тој улози, везник *-que* је у књижевном латинитету преузео и координацију целих предикатских реченица, тиме постајући пуна алтернатива за остале саставне везнике; ово представља једну релативно упадљиву црту цицеронско-цезарске стилизације латин-

²⁷ Ваља приметити да код Григорија тај прилошки израз редовно гласи *nes—quidem*. Порекло овог бастардног склопа налазило би се, можда, у наивној представи да на оно што у обичном говору гласи *nes pater* треба у књижевном језику додати још и *quidem*.

²⁸ За типичне употребе прилога *quidem* ван склопа *ne—quidem* в. H/Sz § 259.

²⁹ За ово што следи упор. H/Sz § 254, и VÄÄNÄNEN 1981, § 369.

ског језика.³⁰ Но, не обележавајући чак ни целокупну књижевну прозу класичног доба, такво *-que* поготову је несвојствено спонтанијим регистрима језика, а међу вулгарно обојеним текстовима најразличитије провенијенције посвемашња несклоност према *-que* јавља се као једна од поузданих црта.³¹

На материјалу који смо ми испитали опажа се, најпре, значајна хронолошка несразмера. Наша два познатолатинска текста с вулгарним обележјима, узета заједно (Aug+Gre), показују скоро двапут нижу фреквенцију везника *-que* него наш узорак покласичне књижевности (Liv+Sen) (слика 2.6:2, горња трака). То је сасвим у складу са малопређашњом општом сликом: очито, и наше испитивање показује да с фактором »вулгарног и позног« у овој ствари треба рачунати. Главне разлике, међутим, не леже у тој равни. Везник *-que* јавља се скоро десет пута чешће у Liv него у Sen, и скоро двадесет пута чешће у Gre него у Aug (слика 2.6:2, средња и доња трака); њиме се, дакле, наши »приповедачи« служе неупоредиво радије но »проповедници«. Притом, у Sen он долази махом у својој прастарој улози, за координацију на ситно, укључујући очекиване јунктуре као *vitae necisque, fatem sitimque, veros certosque*, док случајева координације реченица има само неколико. Упореден с тиме, Aug показује осетан пад фреквенције али у осталом исту слику: *-que* се ограничава на јунктуре као *dies noctesque, satis abundeque, marium feminarumque, fidei caritatisque*; само на једном месту оно координише реченице на класични начин, па и то, рекли бисмо, са специјалним ефектом: *ex quo multum fecit intentos auxitque difficultatem quaestioni* »тима нас је јако заинтересовао, али и отежао проблем«. Од овога се Liv и Gre, како је речено, разликују огромно по фреквенцији, али, чини се, не само по њој. Liv има *-que* за свакојаку координацију, сасвим на класични начин; о Gre се такође може рећи да *-que* није ограничено на очекиване јунктуре (*die noctuque, satis abundeque, cum Gothis Francisque,*

³⁰ Нпр. Caes. Gal. 2.11.6 *tantam eorum multitudinem nostri interfecerunt quantum fuit diei spatium, sub occasumque solis sequi destituerunt seque in castra... receperunt.*

³¹ Особито су добро изучене појаве везника *-que* у Петронијевој прози (»урбаној« и вулгарној) и поезији: за статистички преглед в. HOLLAND / DOMINIK 2013, III–IV.

ejeciunt repelluntque) већ координише и предикатске реченице, нпр. *victuriam obtinuit hostesque delivit*.³²

Сва је прилика, дакле, да учестала и разноврсна употреба везника *-que* по узору на класике латинске прозе производи, у покласично као и у позно доба, један те исти или бар сличан утисак књишког стила. Примерена историјској прози, која се на име своје садржине одмиче од свакодневице и на језичко-стилском плану, она на другој страни није својствена текстовима стилизованим тако да произведу утисак неусиљеног разговора.

3.5 Што се намеће као главни утисак о партиципу презента, то је велик хронолошки пораст његове фреквенције: у позном узорку он нам се јавља више него двоструко чешће но у покласичном (слика 2.7:2, горња трака). Такав се налаз могао и очекивати с обзиром на нове улоге које партицип презента задобива током латинске језичке еволуције. У познијем латинитету³³ тај партицип, сем што се употребљава атрибутивно и чисто придевски много чешће и слободније него у класичној прози, изражава, поред истовремености (што му је природно), често и претхођење, по обрасцу *venientes vidimus* »дошавши видесмо«. Примери познолатинске широке примене партиципа обилују у Aug и Gre, нарочито у овом другом: нпр. *haec illi audientes... oritur inter eos... contentio; conjunctique in insula Ligeris... simul locuti, comedentes pariter ac bibentes, promissa sibi amicitia, pacifici discesserunt; a convivio surgentibus et quieti datis prosecutus est Leo generum domini sui cum potu, porrigensque ei bibere, in metatum* (»стан«) *ejus*.³⁴

Али поред хронолошке, наш узорак показује и скоро исто толико изразиту жанровску диспропорцију у корист двојице »приповедача« а на штету »проповедника« (слика 2.7:2, средња и доња трака). Разлог би се могао тражити у потребама периодичног стила, који, имајући свог класика у Ливију а касног последника у Григорију,

³² Чисто статистички гледано, реченична координација помоћу *-que* врло је честа у Gre захваљујући цигло 51 појави јунктуре *sitque* – али та ствар је, разуме се, манирисана.

³³ Врло практичан преглед познолатинске употребе партиципа даје BLAISE 1955, 194–198.

³⁴ За преглед Григоријевих специјалности у синтакси партиципа презента в. BONNET 1890, 650–653.

обележава већи део римске историјске књижевности. Периода по себи подразумева јаку потребу за зависним реченицама и конструкцијама од сваке врсте; искоришћена за нарацију, она ће природно обилovati адвербијалима временског смисла. По томе, висока заступљеност партиципа презента била би само један вид обиља временских конструкција и реченица код »приповедача« уопште. Ова би се хипотеза могла, дабоме, и проверити даљим испитивањем нашег овдашњег или којег сличног узорка: требало би, на пример, потврдити или порећи да су зависне реченице временског смисла одреда фреквентније код »приповедача« него код »проповедника«.

У романским језицима улогу презентског партиципа преузели су рефлeksi герунда на *-ndo*:³⁵ њихово је порекло аблативско али им је функција адвербијална, умногоме слична српском глаголском прилогу на *-ћи*. На нашем узорку не види се никакав хронолошки пораст заступљености герунда на *-ndo*, који је чак фреквентнији у Liv+Sen него у Aug+Gre (слика 2.8:2, горња трака). Била би то, онда, она позната ситуација кад у латинским изворима, чак ни »вулгарним и позним«, нема трага развоју који доводи до потоњег романског стања. Но, по једном детаљу могло би се рећи да наш налаз није сасвим јалов што се тиче латинско-романске повезаности. Са увидом у релативну заступљеност падежâ партиципа презента, ми бележимо значајан пораст употребе тог партиципа у номинативу: ту је Aug много већи од Sen, и Gre много већи од Liv (слика 2.7:3, Nom). О узроцима би вредело размислити; нас, међутим, више занима једна последица. Употребљен предикативно, партицип презента у номинативу еквивалентан је адвербијалу сродног значења (*gaudens ~ cum gaudio, cunctantes ~ cunctanter*, и томе слично). Учеставање партиципа презента у номинативу науштрб осталих падежа, дакле, значи пораст броја инстанци у којима је могуће лишити се партиципа и изразити се адвербијално. Излази да, ако у нашем узорку и нема назнака развоја у правцу романског, ипак има индиција да се тај развој припрема: презентски партицип, још незамењен глаголским прилогом, ипак бива све *заменеивији* њиме.

³⁵ О партиципу презента и герунду у вулгарном латинском, до романског, в. нпр. VÄÄNÄNEN 1981, §§ 327–329.

Најзад, има ли нечега чиме би се герунд на *-ndo*, тако да кажемо, препоручивао као будући глаголски прилог? Наши подаци не сведоче у том правцу: хронолошког пораста, како већ рекосмо, нема. Уосталом, слике 2.8:1 и :2 показују и то да се наша четири узорка значајно разликују по заступљености герунда у чистом аблативу, с тим што разлике нису везане ни за хронолошки ни за жанровски фактор. Овде, дакле, Liv и Aug, са релативно учесталим герундом на *-ndo*, стоје насупрот Sen и Gre, на начин јединствен међу нашим налазима. Објашњења немамо. Може се помислити да бар у Gre ниска фреквенција герунда у аблативу и висока фреквенција партиципа у номинативу заједнички указују на хиперкорекцију – што би значило да Григорије свесно избегава герунд на *-ndo* под утиском његове вулгарне злоупотребе. То би могло бити, али онда остаје нејасно зашто у Gre тај облик није до краја потиснут у корист партиципа презента (који и тако служи свему и свачему); и ако већ није, зашто се јавља не само по школски («тима што»: нпр. *manus... osculando pollui*), него и науштрб партиципа (*ut... muros... psallendo circuirent*), на начин који, очевидно, одудара од хиперкорекције.

3.6 Са слика 2.2:1 и :2, које илуструју наше податке о просечној дужини реченице, чита се нешто што после свега пређашњег не долази као изненађење. Мимо представе о торжественој реченици као једном обележју латинске књижевне прозе, и упркос томе што у наш рачун улази и сам Ливије – *nulli secundus* што се реченичнога торжества тиче – испоставља се да фактор »вулгарног и позног« релативно слабо утиче на дужину реченице у нашем узорку: наша два познолатинска писца обојена вулгаризмом немају, у просеку узев, скоро нимало краћу реченицу него Liv+Sen (слика 2.2:2, горња трака).

Разуме се, дуга реченица није исто што комплексна; наша проста рачуница то нема у виду, а баш између периоде Ливије и Григорије разлика је у том погледу значајна.³⁶ Уосталом, поређење Sen и Aug показује извесну диспропорцију и у самој реченичној дужини.³⁷ Па ипак, као главни утисак намеће се оно што показују средња и

³⁶ О Ливијевој периоди DANGEL 1982. О Григорију BONNET 1890, 723–724, који његове дуге реченице не пристаје ни да назове периодама; али в. SHANZER 2005, 313.

доња трака слике 2.2:2: »приповедачка« реченица дужа је од »проповедничке«, у приближном односу 6 : 4 – тако у покласичном узорку, тако исто у позном. Овоме се придружује и врло велика разлика у уделу упитних реченица (слика 2.3:1). Између »приповедачка«, који, за почетак, ништа не питају сами већ су махом ограничени на питања у управном говору, и »проповедника«, који у упитној форми налазе важан модалитет за своју аргументацију, разлика у корист ових других излази на 3 : 1 за Sen : Liv, а безмало 7 : 1 за Aug : Gre (слика 2.2:2, средња и доња трака). Већ смо једном споменули сталожено и асертивно излагање као својство »приповедачка«: ево прилике да то поновимо, стављајући томе својству насупрот бурни и провокативни дискурс »проповедника«.

4 Закључак

То би, дакле, били наши налази на одабраном узорку, са тумачењем констатованог стања. Ово друго, тумачење, у многоме се своди на домишљање и претпоставке; а и што се самих бројки тиче, треба још једном нагласити простоту средстава и начина којим смо до њих дошли. Сва је прилика да би се кроз софистицирано претраживање каквог већег и боље компонованог корпуса латинских текстова препарираних путем комплетне ревизије и анотације отворила могућност да се постављају финија питања и, сасвим вероватно, формулишу нијансиранији и поузданији одговори.

Иза овог малог истраживања остају нам утисци од две врсте. Једни се тичу посебице вулгарнолатинских студија, увек заинтересованих за манифестације говорног језика. Уза сву легитимност тог интереса, наши овдашњи налази казују да између разговорног и вулгарног језика треба спроводити разлику не само из принципа – једно је језички регистар значајним делом описив у терминима стила, друго је социолект за који се, стицајем околности, јако везују питања језичке еволуције – већ и зато што се у конкретним текстовима, на конкретним језичким цртама, кад их осветлимо из потребног угла, испоставља да о »разговорном« и »вулгарном латинитету« вреди говорити само понаособ.

³⁷ Прерачунати у процентуалну разлику, бројеви са слике 2.2:1 дају однос Sen 53,6 : Aug 46,4.

Друга врста утисака тиче се питања језичког регистра, стила и жанра. На више местâ – у ствари, по скоро свим ставкама испитивања – ми смо имали да супротставимо један наративан стил срачунат примарно на читаоца, не слушаоца,³⁸ једном аргументативном стилу са битним и хотимичним обележјима усмености,³⁹ да говоримо, то јест, о неким жанровско-стилским константама. Жилаве каквима се показују, те константе наравно не могу оспорити очевидну, на еволуцији засновану разлику између језика Сенекиног и језика Августиновог, или, још изразитије, између језика Ливијевог и Григоријевог. Али чини се одиста импресивним што кроз толико столећа, и упркос великим променама, међужанровска дистанца остаје као нетакнута еволуцијом идиома. Ако при поређењу Григорија с Ливијем и Августина са Сенеком⁴⁰ не би било сасвим тачно рећи: други језик, исти стил, свакако није претерано рећи: друкчији језик али иста жанровско-стилска обележја и опозиције, опстале под окриљем једне

³⁸ Старо је запажање да ливијевска периода, мада генетички ослоњена на Цицерона, има своју властиту сврху па отуд и своју властиту, битно неоралну форму: »цицеронска периода намењена је слушаоцу, а ливијевска – читаоцу« (NORDEN 1898, 236).

³⁹ У наслову једне утицајне студије (TRAINA 1987) стил Сенекиних филозофских списа назван је »драматским«, не без алузије на онај други огранак Сенекине књижевне делатности; и доиста, на понешто од онога што смо овде испитивали може се гледати као на средства и начине својеврсне драматизације текста.

⁴⁰ Да не пропустимо осврнути се на проблем стварног утицаја Сенеке на Августина – што, разуме се, није тек узгредно питање. Да је Августин знао *Писма Луцилију* види се из *Civ.* 5.8 са освртом на *Sen. Ep.* 107.10–11 (HAGENDAHL 1967, 248–249). Као што је познато, ради *Државе Божје* Августин се упустио у широко читање класичних писаца; је ли Сенекина писма упознао тек тада, не може се знати. Једно место из *Солилоквија* (2.35, »истина има само једно лице«, упор. *Sen. Ep.* 102.13) указивало би на много раније знање. TRAINA 1987 има поглавље посвећено проблему Сенека–Августин (171–192: »Seneca e Agostino (un problema aperto)«). Закључак му је обазрив али значајан (192): »Августин је Сенеку читао уцело и у одломцима: *De superstitione* сигурно, писма и трагедије скоро сигурно, неке од дијалога вероватно; међу овима *Утеху за Марцију*. Он има, рекао бих, извесну одбојност према Сенеки по идеолошкој линији, а на другој страни код њега се појављују, ко зна да ли несвесно, склопови и клаузуле из Сенеке. Проблем остаје отворен.«

књижевности чији чак и врло позни изданци стоје у јакој органској вези са прошлошћу.

Библиографија

- Augustinus.it = *Sant'Agostino – Augustinus Hipponensis, realizzato per Nuova Biblioteca Agostiniana e Città Nuova Editrice*, на интернет адреси www.augustinus.it.
- BANNIARD 1999 = M. Banniard, *Viva voce. Communication écrite et communication orale du IVe au IXe siècle en Occident Latin*, Paris.
- BLAISE 1955 = A. Blaise, *Manuel du latin chrétien*, Strasbourg.
- BONNET 1890 = M. Bonnet, *Le latin de Grégoire de Tours*, Paris.
- CUGUSI 1983 = P. Cugusi, *Evoluzione e forme dell'epistolografia latina nella tarda Repubblica e nei primi due secoli dell'Impero*, Roma.
- DANGEL 1982 = J. Dangel, *La phrase oratoire chez Tite-Live*, Paris.
- FINAERT 1939 = J. Finaert, *L'évolution littéraire de Saint Augustin*, Paris.
- GL = H. Keil (изд.), *Grammatici Latini*, 1–7, Lipsiae 1855–1880.
- HAGENDAHL 1967 = H. Hagendahl, *Augustine and the Latin Classics*, Stockholm etc.
- HOLLAND / DOMINIK 2013 = J. E. Holland, W. J. Dominik, *Petronii Satyricon Concordantia*, Hildesheim etc.
- H/Sz = J. B. Hofmann / A. Szantyr, *Lateinische Syntax und Stilistik*, Handbuch der Altertumswissenschaft II.2.2, München 1965.
- Itinera = *Itinera electronica. Université catholique de Louvain*, на интернет адреси pot-pourri.fltr.ucl.ac.be/itinera.
- КОСТИЋ и др. 2003 = A. Kostić / S. Ilić / P. Milin, »Aproksimacija verovatnoća i optimalna veličina jezičkog uzorka« *LEP Saopštenje* 40 (1996) (sic).
- K/St = R. Kühner / C. Stegmann, *Ausführliche Grammatik der lateinischen Sprache*, II: *Satzlehre*, 1–2, Hannover ⁵1976.
- NORDEN 1898 = E. Norden, *Die antike Kunstprosa*, Leipzig / Berlin.
- O'DONNELL 2005 = J. J. O'Donnell, *Augustine. A New Biography*, New York etc.
- Perseus = *Perseus Digital Library, Tufts University*, на интернет адреси www.perseus.tufts.edu.
- REBILLARD 1999 = É. Rebillard, »Sermones«, у лексикону A. D. Fitzgerald (ур.), *Augustine through the Ages. An Encyclopedia*, Grand Rapids (MI) / Cambridge (UK), 773 и 790–792.
- SETAIOLI 1980–81 = A. Setaioli, »Elementi di sermo cotidianus nella lingua di Seneca prosatore«, *Studi italiani di filologia classica* n.s. 52, 5–47; 53, 5–49.

SHANZER 2005 = D. Shanzer, »Gregory of Tours and Poetry: Prose into Verse and Verse into Prose«, у зборнику T. Reinhardt, M. Lapidge, J. N. Adams (ур.), *Aspects of the Language of Latin Prose*, Oxford, 303–319.

TRAINA 1987 = A. Traina, *Lo stile «drammatico» del filosofo Seneca*, ⁴Bologna.

VÄÄNÄNEN 1981 = V. Väänänen, *Introduction au latin vulgaire*, ³Paris.

VON ALBRECHT 1997 = M. von Albrecht, *A History of Roman Literature from Livius Andronicus to Boethius. With Special Regard to Its Influence on World Literature*, Leiden etc.

Таблице апсолутних вредности

		речи укупно		20239
		»тешки« знаци интерпункције укупно 1442	.	
?			56	
!			1	
:			87	
;			338	
негације укупно 291	<i>non</i>		176	
	<i>ne</i>		73	
	<i>haud</i>		42	
<i>quidem</i>			7	
		<small>1 equidem</small>		
<i>ne—quidem</i>			15	
<i>-que</i>			432	
партицип презента укупно 231	Nom		77	
	Gen		23	
	Dat		22	
	Acc		49	
	AblAbs		57	
	Abl иначе		3	
герунд <i>-ndo</i>			53	
		<small>3 GerGer</small>		

		речи укупно		18238
		»тешки« знаци интерпункције укупно 1803	.	
?			203	
!			19	
:			310	
;			336	
негације укупно 449	<i>non</i>		389	
	<i>ne</i>		60	
	<i>haud</i>		0	
<i>quidem</i>			21	
<i>ne—quidem</i>			19	
<i>-que</i>			51	
партицип презента укупно 124	Nom		13	
	Gen		33	
	Dat		28	
	Acc		28	
	AblAbs		12	
	Abl иначе		10	
	герунд <i>-ndo</i>			5

Табела 3 – апсолутне вредности за Aug		
речи укупно		20292
»тешки« знаци интерпункције укупно 2315	.	1067
	?	354
	!	7
	:	457
	;	430
негације укупно 647	<i>non</i>	591
	<i>ne</i>	56
	<i>haud</i>	0
<i>quidem</i>		15
<i>ne—quidem</i>		0
<i>-que</i>		12
партицип презента укупно 275	Nom	113
	Gen	29
	Dat	30
	Acc	53
	AblAbs	38
	Abl иначе	12
герунд <i>-ndo</i>		41 1 GerGer

Табела 4 – апсолутне вредности за Gre		
речи укупно		20451
»тешки« знаци интерпункције укупно 1496	.	1062
	?	33
	!	40
	:	223
	;	138
негације укупно 194	<i>non</i>	145
	<i>ne</i>	49
	<i>haud</i>	0
<i>quidem</i>		5
<i>ne(c)—quidem</i>		4
<i>-que</i>		268
партицип презента укупно 597	Nom	435
	Gen	15
	Dat	14
	Acc	18
	AblAbs	109
	Abl иначе	6
герунд <i>-ndo</i>		5 1 GerGer

Vojin Nedeljković
Department of Classics, Faculty of Philosophy, Belgrade

**Storytellers vs Preachers. An Outline Study of Linguistic
Variation in Latin**

Abstract

On searching through samples of Latin text from Livy, Seneca the Younger, Augustine of Hippo, and Gregory of Tours, several points of convergence and/or divergence are found and the findings quantified. Some of the results are interpreted as signs of language change, while others are viewed as tokens of distinction between genres and styles persisting through an extended period of linguistic and literary history.

Key Words: Early Imperial Latin, Late Latin, Language Registers, Language Change, Vulgarisms, Parataxis, Hypotaxis.